

Latvijas Universitātes 75.konference

LU LVI Arheoloģijas un etnogrāfijas sekcija

**Letonika, diaspora un starpkultūru
komunikācija**

Referātu tēzes

Rīga, 2017

LU Latvijas vēstures institūts

LU projekta *“Letonika, diaspora un starpkultūru komunikācija”*
apakšprojekts *“Latvijas teritorija kā dažādu kultūrtelpu, reliģiju, politisko, sociālo
un ekonomisko interešu saskarsmes zona no aizvēstures līdz mūsdienām”*

Sastādītāja: Antonija Vilcāne
Maketētāja: Rūta Olava

LATVIJAS
UNIVERSITĀTE
ANNO 1919

Latvijas vēstures
institūts

Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūts

Anotācija

Krājumā apkopotas 2017. gada 21. februārī Latvijas Universitātes 75. konferencē LU prioritārās zinātniskās tēmas “*Letonika, diaspora un starpkultūru komunikācija*” ietvaros LU Latvijas vēstures institūta organizētās Arheoloģijas un etnogrāfijas sekcijas referātu tēzes. Tēzes atspoguļo minētās prioritārās tēmas apakšprojekta “*Latvijas teritorija kā dažādu kultūrtelpu, reliģiju, politisko, sociālo un ekonomisko interešu saskarsmes zona no aizvēstures līdz mūsdienām*” izpildītāju — arheologu, bioarheologu un etnogrāfu pētījumus 2016. gadā un turpmāko pētījumu virzienus.

Arheologu un bioarheologu pētījumi sniedz padziļinātu, starpdisciplināros pētījumos balstītu arheoloģiskajos izrakumos iegūtā materiāla analīzi, atspoguļo jaunus arheoloģiskā materiāla interpretāciju meklējumus, apskata jaunāko tehnoloģiju (3D) izmantošanas iespējas arheoloģisko pieminekļu reljefa un kultūrainavas modelēšanā un arheoloģisko pieminekļu apzināšanas teorētiskos un metodiskos aspektus, risina kultūru izplatības hronoloģijas, dzimtes u.c. jautājumus. Etnogrāfu pētījumi ietver materiālā un nemateriālā kultūras mantojuma, kas saistīts ar tekstiliju, apģērba, rokdarbu vēstures, kā arī dziju krāsošanas ar krāsaugiem, izpēti.

This volume is a compilation of abstracts from the Archaeology and Ethnology sub-session in the 75th conference of the University of Latvia session “*Latvian studies, diaspora, and intercultural communication*”, which took place on 21st February, 2017. The sub-session was organised by the Institute of Latvian History, University of Latvia, and focused on the theme “*The territory of Latvia as a contact zone between different cultural spaces, religions, and political, social and economic interests from prehistory to the present day*”. The abstracts mainly reflect on research carried out during 2016 by archaeologists, bioarchaeologists and ethnologists who work within this theme, as well as outline their plans for future research.

Topics on archaeological and bioarchaeological research include detailed analyses of archaeological material obtained during excavations, incorporating interdisciplinary research; new interpretations; and exploration of how new technologies, such as 3D applications, can be used in modelling archaeological monuments and landscapes. Likewise, theoretical and methodological aspects of surveying archaeological monuments, building chronologies for dissemination of cultures, and gender issues, are also covered. Topics on ethnological research mainly focus on studying material and non-material cultural heritage of textiles, their colours, and dyeing techniques, as well as history of clothing and crafts.

Saturs

Arheoloģijas un etnogrāfijas sekcijas sēdes programma	5
<i>Valdis Bērziņš</i> . Arheoloģiskās apzināšanas darbi Latvijā: pieredze, tendences un iespējas	6
<i>Andrejs Vasks</i> . Bronzas un senākā dzelzs laikmeta apbedīšanas vietu datējumi radioaktīvā oglekļa analīžu gaismā	7
<i>Elīna Guščika, Māris Kaļinka (RTU)</i> . Grobiņas arheoloģiskajā kompleksā iegūtie 3D dati un to izmantojuma iespējas arheoloģijā	8
<i>Māris Zunde</i> . Vēsturisko koka konstrukciju dendrohronoloģiskās datēšanas jaunākie rezultāti Latvijā.....	9
<i>Normunds Jērums</i> . Krāsniņš Tērvetes pilskalnā	10
<i>Ieva Ose</i> . Viduslaiku pils tornis — aizsargbūve vai simbols? Turaidas pils piemērs	11
<i>Antonija Vilcāne</i> . Sēļu apbedīšanas tradīcijas vēlajā dzelzs laikmetā: Lejasdopeļu kapulauks	12
<i>Aija Vilka</i> . Dzimte un dzimums? Vidējā un vēlā dzelzs laikmeta bērnu apbedījumu analīze	13
<i>Roberts Spīrgis</i> . Rīgā atrastās liecības par tālo svētceļošanu uz Svēto zemi 13. gs. Senākie naftas produktu izstrādājumi Latvijas teritorijā?	14
<i>Rūdolfs Brūzis</i> . Sv. Jura kulta atspulgi 14.–15. gs ieroču apbedījumos Livonijā	15
<i>Guntis Gerhards</i> . Miris pirms Nāves: ieskats spītālības vēsturē Latvijā	16
<i>Gunita Zariņa</i> . Latvijas iedzīvotāju morfoloģiskās izmaiņas 7.–17. gadsimtā	17
<i>Aija Jansone</i> . Apzinātās izšuvumu vēstures liecības Latvijā (19.–20.gs.)	18
<i>Ieva Pīgozne</i> . Krāsas tradicionālajā apģērbā. Pētījumu rezultāti un ieceres	19
<i>Anete Karlsona</i> . Krāsaugu lietojuma tradīcijas izpētes iespējas un nozīme	20

Vēsture 21.02.

*Sekcijas sēde
'LETONIKA, DIASPORA UN STARPKULTŪRU
KOMUNIKĀCIJA. Latvijas teritorija kā dažādu
kultūrtelpu, reliģiju, politisko, sociālo un
ekonomisko interešu saskarsmes zona no
aizvēstures līdz mūsdienām. LU LVI Arheoloģijas
un etnogrāfijas sekcijas sēde.'*
Kalpaka bulvāris 4, LU Humanitāro un sociālo
zinātņu centra konferenču zāle

09.30 - 17.00

Vadītāji: Guntis Gerhards, Antonija Vilcāne

Guntis Zemītis
LU LVI direktors. Uzruna

Valdis Bērziņš
Arheoloģiskās apzināšanas darbi Latvijā: pieredze, tendences un iespējas

Andrejs Vasks
*Bronzas un senākā dzelzs laikmeta apbedīšanas vietu datējumi radioaktīvā oglekļa analīžu
gaismā*

Elīna Guščika, Māris Kalinka (RTU)
Grobiņas arheoloģiskajā kompleksā iegūtie 3D dati un to izmantojuma iespējas arheoloģijā

Māris Zunde
Vēsturisko koka konstrukciju dendrochronoloģiskās datēšanas jaunākie rezultāti Latvijā

Aija Jansone
Apzinātās izšuvumu vēstures liecības Latvijā (19.-20.gs.)

Anete Karlsona
Krāsauģu lietojuma tradīcijas izpētes iespējas un nozīme.

Ieva Pigozne
Krāsas tradicionālajā apģērbā. Pētījumu rezultāti un ieceres

Normunds Jērums
Krāsnis Tērvetes pilskalnā

Ieva Ose
Viduslaiku pils tornis – aizsargbūve vai simbols? Turaidas pils piemērs

Antonija Vilcāne
Sēļu apbedīšanas tradīcijas vēlajā dzelzs laikmetā: Lejasdopeļu kapulauks

Rūdolfs Brūzis
Sv. Jura kulta atspulgi 14. - 15. gs. ieroču apbedījumos Livonijā

Roberts Spirģis
*Rīgā atrastās liecības par tālo svētceļošanu uz Svēto zemi 13. gs. Senākie naftas produktu
izstrādājumi Latvijas teritorijā?*

Aija Vilka
Dzimte un dzimums? Vidējā un vēlā dzelzs laikmeta bērnu apbedījumu analīze

Guntis Gerhards
Miris pirms Nāves: ieskats spītālības vēsturē Latvijā

Gunita Zariņa
Latvijas iedzīvotāju morfoloģiskās izmaiņas 7.-17. gadsimtā

ARHEOLOĢISKĀS APZINĀŠANAS DARBI LATVIJĀ: PIEREDZE, TENDENCES UN IESPĒJAS

Referātā no teorētiska un metodiska skatupunkta aplūkots ar arheoloģisko apzināšanu saistītu jautājumu loks, uzsverot šī pētījumu veida nozīmi un perspektīvas Latvijas arheoloģijā. Vērienīgi arheoloģiskās apzināšanas darbi paredzēti arī saistībā ar Rail Baltica projektu, tāpēc šī tēma šobrīd ieguvusi papildus aktualitāti.

Saskaņā ar kanādiešu arheologa E. Beninga (*Banning*) izstrādāto dalījumu, pamatā izšķirami trīs arheoloģiskās apzināšanas veidi:

1. Izlūkošana jeb senvietu meklēšana (angl. *prospection*), kura tiek veikta ar mērķi atklāt noteikta veida arheoloģiskās liecības. Tiek izmantota visa pieejamā informācija par faktoriem, kas ietekmē to izvietojumu un iespējas tās atklāt un atpazīt. Galvenā uzmanība tiek pievērsta tām teritorijām, kur, vadoties pēc pieejamās informācijas, ir sagaidāmas attiecīgā veida arheoloģiskās liecības. Ja apzināšanas darbi veicami teritorijā, kuru skars būvniecība, tad mērķis varētu būt atklāt, piemēram, pēc iespējas lielāku daļu no visām šajā teritorijā esošajām senvietām ar saglabājušos kultūrslāni vai apbedījumiem, kuras pārsniedz noteiktu minimālo platību.

2. Uz statistiskām metodēm balstīta apzināšana (angl. *statistical survey*), kur notiek teritorijas apzināšana izlases veidā. Šāda pieeja ir nepieciešama, piemēram, lai objektīvi novērtētu senvietu skaitu, biežību vai proporcionālo sadalījumu noteiktā teritorijā pēc hronoloģiskiem periodiem, funkcijām vai citiem parametriem. Vienkāršākajā variantā pētāmo teritoriju sadala vienādos kvadrātos un apzināšanu izlases veidā veic dažos kvadrātos, pēc kam tiek izmantotas statistikas metodes, lai izlases rādītājus attiecinātu uz teritoriju kopumā. Balstoties uz šāda veida apzināšanu, iespējams izstrādāt prognozējošus modeļus (angl. *predictive models*), kuri tālāk izmantojami arī arheoloģiskajā izlūkošanā.

3. Apzināšana ar mērķi raksturot telpiskās struktūras, t.i., senvietu un atradumu izplatību telpā, to savstarpējās sakarības. Šāda mērķa sasniegšanai visdrīzāk nepieciešama vienlaidus teritorijas sistemātiska apzināšana visā platībā.

Mūsdienās Latvijā nozīmīgs izaicinājums ir apzināšanas darbu veikšana mežainās teritorijās, kuru izpētē liela nozīme ir aerolāzerskenēšanas (LIDAR) datu analīzei, ļaujot identificēt ar senvietām saistītas nelielas reljefa izmaiņas. Lai mežainos apvidos atklātu arī tādās senvietas, kas nav saistītas ar reljefa izmaiņām, nepieciešams efektīvi pielietot zondēšanas metodes.

Secinājumi. Arheoloģiskā apzināšana joprojām paver plašas iespējas atklāt iepriekš nezināmas senvietas, it sevišķi senās dzīvesvietas. Ņemot vērā apzināšanas darbu telpiskos un hronoloģiskos mērogus, šo darbu rezultāti var sniegt skaidrāku priekšstatu par cilvēka darbību noteiktā ainavā ļoti ilgā laikposmā, kas atbilst ainavu arheoloģijas uzdevumiem. Šajā jomā viens no galvenajiem darba instrumentiem ir ģeogrāfiskās informācijas sistēma jeb ĢIS, un jāsecina, ka arheoloģiskās apzināšanas plašāka izvērsšana, ainavu arheoloģijas virziena attīstīšana un ĢIS iespēju pilnvērtīga apgūšana visas ir cieši kopā saistītas.

BRONZAS UN SENĀKĀ DZELZS LAIKMETA APBEDĪŠANAS VIETU DATĒJUMI RADIOAKTĪVĀ OGLEKĻA ANALĪŽU GAISMĀ

Bronzas un senākā dzelzs laikmeta (1800. – 500. – 1. g. pr. Kr.) apbedīšanas vietas un tur fiksētās apbedīšanas tradīcijas līdz šim tik pat kā nebija datētas ar radioaktīvā oglekļa (14C) metodi. To hronoloģijas noteikšanai tika izmantotas apkārtējo zemju senkapu materiālā vērojamās analogijas, kā arī ārkārtīgi trūcīgā kapu inventāra tipoloģiskās studijas.

Lai apbedīšanas vietu un bērņu paražu izmaiņu hronoloģiju nostādītu uz drošākiem pamatiem, no 10 apbedīšanas vietām (Bašķi, Buļļumuiža, Dārznieki, Kalnieši, Lazdiņi, Pukuļi, Puntūzis, Raganukalns, Reznas, Ziedoņskola) tika atlasīti 27 kokogļu un apbedījumos atrasto dedzināto kaulu paraugi datēšanai ar 14C metodi. To analīzi no 2014. līdz 2016. gadam veica A. Mickēviča Universitātes Fonda Radiokarbons laboratorija Poznaņā un Helsinku Universitātes Somijas dabas vēstures muzeja Hronoloģijas laboratorija.

Iegūtie datējumi ļauj spriest par jaunu apbedīšanas tradīciju ieviešanās gaitu un izmaiņām gan laikā, gan telpā bronzas un senākajā dzelzs laikmetā. Agrāk uzskatīja, ka kapu uzkalniņu būve un mirušo kremācija Latvijas teritorijā sākās bronzas laikmeta III vai pat IV periodā (1300. - 1100. – 950. g. pr. Kr.). Pukuļu kapulauka piemērs rāda, ka tas noticis agrāk — jau II periodā (1500. – 1300. g. pr. Kr.). Līdzīgi tas bija arī Skandināvijā, kur uzkalniņi un mirušo kremācija parādījās II un III periodā. Šī kapulauka senāko uzkalniņu izveidošana, vadoties no izdedzinātās pamatnes ogļu datējumiem, sākusies 17. un 16. gs. pr. Kr. Kapulauka izmantošana noslēgusies 12. vai 11. gs. pr. Kr. Pukuļu kapulauka uzkalniņiem Latvijas teritorijā nav tiešu analogiju, bet tādas rodamas Centrālajā un Ziemeļu Eiropā. Tas liecina, ka minēto teritoriju agrā bronzas laikmeta iespaidi sasniedza arī Austrumbaltijas rietumdaļu un tikai vēlāk, sākot ar III periodu, Austrumbaltijā izveidojās lokāls kultūras apgabals ar centru bij. Austrumprūsijā. Kapu uzkalniņu būves un mirušo kremācijas tradīcija pie Daugavas acīmredzot parādījās III periodā, tātad vēlāk nekā Rietumlatvijā. Vēl vēlāk tā sasniedza Latvijas ziemeļu daļu – Buļļumuižas datējumi norāda IV un V periodu.

Līdzeno kapulauku ar skeletkapiem un ugunskapiem gan ar, gan bez akmeņu konstrukcijām Zemgalē un pie Daugavas parādīšanās jādātē ar agrā bronzas laikmeta beigām, proti, III periodu, t. i. ar laiku no 1300–1100 g. pr. Kr. (Raganukalns). Šī tradīcija ir turpinājusies vēlajā bronzas laikmetā un senākajā dzelzs laikmetā.

GROBIŅAS PILSKALNA 3D DATI UN TO IZMANTOJUMA IESPĒJAS ARHEOLOĢIJĀ*

Grobiņas pilskalns atrodas Ālandes upes labajā krastā. Tā plakums ir aptuveni 75x45 m liels, bet augstums sasniedz 4,5–5 m. Pilskalnu no ZR, R un D ietver dzirnavu dīķis un Ālandes upe, Z pusē — mitra ieleja, savukārt A pusē tas nostiprināts ar 40 m platu un 2 m augstu, plakanu valni. Blakus pilskalnam plešas vairāku ha liela senpilsēta. Literatūrā ir uzsvērts, ka Grobiņas pilskalna nocietinājumu forma ir netipiska Rietumlatvijas teritorijai (Brastiņš 1923, 104; 15; Petrenko, Urtāns 2012, 75). Tiek pieļauts, ka to veidols mainīts 17. gs., būvējot blakus esošās Grobiņas mūra pils nocietinājumu sistēmu. Ne pilskalna, ne senpilsētas mikroreljefs līdz šim detalizēti nav pētīts, tādēļ 2016. gadā paralēli arheoloģiskajiem izrakumiem tika veikta Grobiņas pilskalna un senpilsētas 3D dokumentēšana.

Grobiņas pilskalna un senpilsētas 3D dokumentēšanā tika izmantots sešu rotoru bezpilota lidaparāts FLYNOVEX ar SONY ILC6000 24,7 megapikseļu fotokameru, kā arī datu apstrādes programma BENTLEY CONTEXT CAPTURE, iegūstot pieminekļu ortofoto un 3D modeli. Šo darbu ietvaros ar globālās navigācijas satelītu sistēmu uztvērējierīci LEICA dabā izveidoti vairāki atbalstpunkti (LKS-92 koordinātu sistēmā un Latvijas augstumu sistēmā), digitāli izplānotas lidojumu trajektorijas un uzņemamo attēlu skaits. Ortofoto izveidei teritorijas pārklājums bija 60%, bet 3D attēla izveidei — 90%; lidošanas augstums — 80–100 m. Kopumā Grobiņas pilskalna un senpilsētas teritorijas ortofoto un 3D modeļa izveidei tika izmantoti 15 atbalstpunkti, 1953 lidojumu laikā uzņemtie attēli un 225 000 attēlu saistpunkti. Iegūtā zemes virsmas attēla izšķirtspēja ir 1,98 cm, saderība ar kontrolmērījumiem — līdz 2 cm. Dokumentētās teritorijas lielums — ap 8.5 ha.

Lai iegūtu pēc iespējas detalizētāku pilskalna mikroreljefa atveidu, tika veikta arī tā lāzerskenēšana. Skenēšanā izmantots 3D lāzerskenēšanas aparāts FARO 350. Skenēšana veikta no 22 pozīcijām, kas sasaistītas ar septiņiem uz pilskalna izveidotajiem atbalstpunktiem. Iegūto punktu savstarpējais blīvums ~ 10 mm, bet punktu skaits — 968 000.

Arheoloģijā 3D dati, pirmkārt, izmantojami pilskalna reljefa un situācijas modelēšanai aizvēstures periodā (līdz 13. gs.), kad tas tika izveidots un arī funkcionēja kā nocietināta dzīvesvieta. Pēc arheoloģiskajiem datiem spriežot, šajā laikā gan pilskalna reljefs, gan tā situācija apkārtējā ainavā būtiski atšķīrās. Papildus tam, ka Grobiņas pilskalns jau šobrīd ir salīdzinoši zems, 2016. gada izrakumi liecina, ka gandrīz metrs no kopumā 2 m biezā kultūrlāņa (noteikts Ingrīdas Virses vadībā (Virse, Ritums 2012, 37)) attiecināms uz viduslaikiem un jaunajiem laikiem. Tāpat jāņem vērā, ka šobrīd Grobiņas pilskalnu aptver jau 17. gs. vidus avotos norādītais Ālandes upes uzpludinājums jeb dzirnavu dīķis (Jakovļeva 2005, 46). Otrkārt, 3D dati ir saistošs veids kā popularizēt pieminekli un arheoloģiskā mantojuma nozīmi sabiedrībā.

* Pētījumi veikti ar Valsts Kultūrkapitāla fonda līdzfinansējumu.

VĒSTURISKO KOKA KONSTRUKCIJU DENDROHRONOLOĢISKĀS DATĒŠANAS JAUNĀKIE REZULTĀTI LATVIJĀ

Pēdējos gados Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūta Dendrohronoloģijas laboratorijā veikta ne vien pēdējā laikā, bet arī senāk pētīto vēsturisko koka konstrukciju absolūtā datēšana, kurām tolaik, visbiežāk atbilstošu gadskārtu absolūto hronoloģiju līdzšinējā trūkuma vai nepietiekamības dēļ, noteikt absolūto datējumu vēl nebija iespējams.

Viena no šādām konstrukcijām ir Daugavas labā krasta nostiprinājumu posms, kura augšējo daļu Rīgā, toreizējā Komjaunatnes krastmalā (tagad — 11. novembra krastmala) atsedza 1975. gadā, ierīkojot zemē iedziļinātu siltumtrasi. Trīs baļķu datējums (1614. gads), kādu senāk konstatēja arī diviem Triangula bastiona tuvumā atsegtiem Daugavas krasta stiprinājumu posmu baļķiem, liecina par Daugavas krastmalas visai liela apjoma atjaunošanas darbiem arī 1614. vai 1615. gadā. Nesen absolūto datējumu izdevās precizēt arī 1996. gadā Rīgā, Mārstaļu ielā 3 atklātai 13. gs. koka celtnei, kura bija ievērojama ar tolaik vēl redzamo neliela lodziņa vietu. Tikai 2016. gadā izdevās noskaidrot, ka šīs ēkas būvniecībai koki cirsti 1237. gadā.

Daudz nesēnākā pagātnē arheoloģiski bija pētīta pārsvarā 13. gs. koka apbūve, kuru atklāja grunts-gabalā Rīgā, Audēju ielā 13 un Kalēju ielā 33, kā arī pētījumi turpinājās Pārdaugavā, 17. gs. pirmajā pusē būvētās Kobronskansts vietā. Šajos abos arheoloģiskajos objektos atklātas paliekas no koka konstrukcijām, kuras bija būvētas dažādos laikos, pat dažādos gadsimtos. Skaitliski liela daļa no šīm konstrukcijām ir jau dendrohronoloģiski datētas, bet pārējo būvju datēšana vēl turpināsies. Abos objektos atklāto vēsturisko koka konstrukciju datēšanas rezultāti būs apkopoti atsevišķās publikācijās.

Pēdējos gados vēl izdevās precizēt kalendāro gadu, kurā (vai tam sekojošā gadā) bija cirsti būvkoki Liepājas Svētās Trīsvienības katedrāles jumta konstrukcijai (1742. gads), Ludzas Lielās sinagogas sienām (1781. gads), Latvijas Etnogrāfiskajā brīvdabas muzejā eksponētajam Hernhūtiešu saiešanas namam (pārvests no Plāņu «Jaunmežuļiem») (1780. gads), kā arī 1999. gada pavasarī ugunsgrēkā daļēji nodegušajai Kalpu rinkai (pārvesta no Sīpeles “Poķiem”) (1761. gads). Absolūtais datējums bija noteikts arī Rīgas pils priekšpils ziemeļu un rietumu korpusā iebūvēto griestu siju ārējām gadskārtām (to datējums — intervālā no 1571. līdz 1648. gadam), taču precīzi būvkoku sagādes gadu nevarēja konstatēt, jo vēlāk noskaidrojās, ka attiecīgo koku pēdējās gadskārtas bija tomēr atcirstas.

Minētajiem objektiem izstrādātās priedes, kā arī egles gadskārtu hronoloģijas ir nozīmīgs papildinājums Latvijas ilggadējo dendrohronoloģisko datu bankai.

Dendrohronoloģijas laboratorijā veikti pirmie praktiskie pētījumi par pagātnes laikapstākļus (gaisa vidējo temperatūru) raksturojošo datu dendroklimatoloģiskās rekonstruēšanas iespējām Latvijā. Par šī pētījuma pirmajiem rezultātiem autors nolasīja ziņojumu LU 75. zinātniskās konferences sekcijas “Klimata mainība un tās ietekme uz vidi” sēdē.

KRĀSNIS TĒRVETES PILSKALNĀ

Tēmas aktualitāti nosaka apstākļi, ka līdz šim bagātīgās Tērvetes pilskalna arheoloģiskajos izrakumos iegūtās liecības, tostarp liecības par dzīvesvietā atsegtajām krāsnīm, nav analizētas un publicētas.

Pētījuma mērķis ir noskaidrot Tērvetes pilskalnā atklāto krāšņu veidu, uzbūvi, izmantošanas nozīmi un hronoloģiju.

Pētījums balstīts uz Emīlijas Brīvkalnes (1951.–1959. g.) un Franča Zagorska (1960. g.) vadībā veikto arheoloģisko izrakumu materiāliem. Nozīmīgākais avots Tērvetes pilskalna krāšņu pētniecībā ir LU Latvijas Vēstures institūta arheoloģisko materiālu krātuvē esošie Elvīras Brīvkalnes pārskati, atskaites, fotoattēli un Tērvetes pilskalna izpētes procesā no 1951.-1960. gadam zīmētie plāni (VIAA 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49). Tērvetes pilskalna krāšņu datēšanai izmantotas izrakumos iegūtās senlietas, kuras glabājas Latvijas Nacionālā vēstures muzeja arheoloģijas nodaļas krājumā (VI24).

Tērvetes pilskalna dzīvojamās ēkas apkurinātas ar māla kleķa, akmeņu un no ķieģeļiem un akmeņiem mūrētām krāsnīm. Atklātas arī amatniecības vajadzībām būvētas krāsnis. Tērvetes pilskalnā atklātas divas akmens krāsnis, deviņas māla krāsnis, divas krāsnis, kuras būvētas no akmeņiem un māliem, un divas krāsnis, kuras mūrētas no akmeņiem un ķieģeļiem. Iespējams, ka 13.gs. otrās puses “1.celtnes” krāsns ir mūrēta pēc hipokausta jeb siltgaisa krāsns uzbūves principa. Viena no krāsnīm bijusi balsināta, tās māla apmetums bijis rotāts ar zīmējumiem.

Aktuāls ir jautājums par no akmeņiem un ķieģeļiem būvēto krāšņu hronoloģiju. Iespējams, ka tās celtas 13.gs. beigās vai 14.gs. vidū un saistāmas ar Livonijas ordeņa pils celtniecību 1338.gadā. Diskusijas raisa atsevišķu senlietu datēšana, un izmantošanas laika hronoloģijas noteikšana, kas ir padziļinātas turpmākās izpētes objekts.

VIDUSLAIKU PILS TORNIS — AIZSARGBŪVE VAI SIMBOLS? TURIDAS PILS PIEMĒRS

Lielākoties pastāv uzskats, ka viduslaiku pils — valdnieka dzīvesvieta bija aizsargbūve, kuras katra daļa un celtnē piemērota aizstāvībai pret uzbrukumu. Citu viedokli pauž vācu piļu pētnieki (Zeune 1996, Frey 2014) — viņi uzskata, ka atsevišķu pils sastāvdaļu nozīme aizsardzībā ir pārspīlēta un pils galvenokārt celtas kā varas simbols. Latvijas viduslaiku pilis šādā aspektā līdz šim nebija pētītas.

Kā piemērs pils torņu nozīmei analizēts Rīgas arhibīskapijas Turaidas pils lielais pusapaļais rietumu tornis, kas līdz rekonstruktīvajai restaurācijai 20. gs. 70. gados bija saglabājies kā drupas vairākos stāvos. Pirmkārt, analizēts torņa plānojums — tā noapaļotā daļa izvirzīta ārpus aizsargmūra un varēja nodrošināt flankējošu aizsardzību, kuras līdz tam pilij nebija. Tas bija jaunums 15. gs. pārbūvē, piemērojot pili aizsardzībai ar ugunsieročiem. Otrkārt, aplūkotas torņa šaujamlūkas (arhitektu G. Zirņa un G. Jansona uzmērojumi pirms restaurācijas, glabājas VKPAI arhīvā). Pirmajā stāvā ir divas un trešajā — trīs šaujamlūkas — šauri, vertikāli atvērumi, bet otrajā stāvā — aila, kas atgādina logu. Lūku malas pirms restaurācijas bija stipri izdrupušas, bet nevienā uzmērojumā nav konstatēti padziļinājumi balsta kokiem, kādi nepieciešami āķa bises atbalstam. Jāsecina — kaut arī tornis celts ugunsieroču ieviešanās laikā, šaujamlūkas vēl piemērotas aukstajiem šaujamieročiem un to nelielais skaits nevarēja nodrošināt apkārtējās mūra pakājes aizsardzību. Treškārt, analizēts torņa novietojums ainavā, izmantojot senāko zināmo Turaidas apkārtnes plānu (izgatavots ap 1680. gadu, glabājas Kara arhīvā Stokholmā). Plāns parāda, ka tolaik ceļš no Siguldas un Gaujas pārceltuves uz Turaidu veda otrpus Kārļa kalnam, bet tagadējās šosejas vietā gravā iezīmēts strauts, kas ietecēja Gaujā. Tā kā ērtāka pieeja pilij bija pa ceļu no ziemeļiem, uzbrucēji pa stāvo rietumu nogāzi nez vai rāpās. Pa ceļu no Gaujmalas ejošo ienaidnieku apšaušana no rietumu torņa lielā attāluma dēļ nebija efektīva.

Analīze liecina, ka rietumu tornis varētu būt būvēts pirms 15. gs. vidus, kad celtniekiem vēl nebija pilnīga priekšstats par ugunsieročiem piemērota torņa izveidojumu. Pils aizsardzībā tornis varēja dot samērā mazu ieguldījumu. Tā novietojums pils rietumu pusē ļāva to izmantot apkārtnes novērošanai, lai gan šo funkciju pildīja jau 13. gs. celtais daudz augstākais galvenais tornis. Tā kā pils celta uz senlejas augstā krasta, rietumu tornis bija redzams jau no liela attāluma, tuvojoties pilij no dienvidrietumiem — no Gaujmalas puses. Tas radīja jaunu, nozīmīgu dominanti Turaidas pils siluetā. Torņa uzcelšana neapšaubāmi demonstrēja Rīgas arhibīskapa varas pieaugumu un, domājams, ka tā galvenā nozīme varēja būt kā statusa simbolam.

Lai padziļinātu izpratni par torņu simbolisko nozīmi, būtu jāanalizē arī citu Livonijas piļu arhitektūra.

SĒĻU APBEDĪŠANAS TRADĪCIJAS VĒLAJĀ DZELZS LAIKMETĀ: LEJASDOPEĻU KAPULAUKS

Lejasdopeļu uzkalniņu kapulauks ir plašāk pētītā vēlā dzelzs laikmeta apbedījumu vieta sēļu kultūras apgabalā. Apbedīšana uzkalniņos teritorijā uz dienvidiem no Daugavas pastāvējusi kopš agrā dzelzs laikmeta. Lejasdopeļu kapulauks apliecina gan apbedīšanas tradīciju noturību, gan norāda uz jaunām iezīmēm bērū rituālā. Materiāls ļoti nozīmīgs vēlā dzelzs laikmeta sēļu kultūras un apbedīšanas paražu raksturojumam, bet līdz šim nepietiekami analizēts un nepilnīgi publicēts. Referāta mērķis - ne tik daudz paust jaunas atziņas, bet gan iezīmēt risināmo jautājumu un problēmu loku.

Kapulauks (63 uzkalniņi) atrodas Jaunjelgavas novada Staburaga pagastā. Tas pazīstams kopš 19.gs. (Bucholtz 1897). 1960.–1961. g. izrakumus senkapos veica arheoloģes E.Šnores vadībā. E.Šnore par šiem izrakumiem publicējusi vienīgi pētījumu par atsegto kapu inventāru (Šnore E. 1997).

E.Šnore izpētīja 10 uzkalniņus, konstatējot uzkalniņos 1–18 apbedījumus. Pusē izpētīto uzkalniņu uzziets viens kops: četri no tiem ir vīriešu, bet viens — sievietes. Uzkalniņu izmēri nekorelējas ar apbedījumu skaitu. Kapulaukā vīriešu kapi (18) ir pārsvarā par sievietes kapiem (8), bet nepieaugušo indivīdu skaits sastāda 30% no kopējā fiksētā apbedījumu skaita.

Uzkalniņos līdztekus skeletkapiem uzzieti arī ugunskaņi. Kremēti kā vīrieši, tā sievietes. Neskatoties uz dažādām kremācijas pastāvēšanas interpretācijām, to sociālā nozīme aizvien nav skaidra. Līdztekus līdzšinējiem skaidrojumiem (svešinieku apbedījumi, vieglāks veids svešumā mirušā attransportēšanai), izteikta doma par kremācijas saistību ar vietējās sabiedrības locekļu sociālo statusu, kas iegūts dzīves laikā. Atsevišķu kremēto indivīdu vecums (40–50 gadi) pieļauj šādu skaidrojumu.

Lejasdopeļu kapulaukā mirušie ierakti zemē, pēc tam veidots smilšu uzkalniņš. Iespējams, ka uzkalniņos ar vairākiem apbedījumiem, uzbērums veidots pakāpeniski, ik jaunam apbedījumam uzberot nelielu smilšu kaudzi. Uzkalniņu uzbēršana nelielai kopienai nav bijis viegls darbs. Izteikta doma, ka kopiena savlaicīgi uzbērusi uzkalniņus savu locekļu apbedīšanai (Kazakevičs 2001). Lejasdopeļu izrakumu materiālos nav norādes, ka mirušie tikuši ierakti jau uzbērtā uzkalniņā.

Lejasdopeļu kapulauks zīmīgs ar to, ka tas ierīkots jaunā vietā un izmantots vēlajā dzelzs laikmetā un viduslaiku sākumā (10.gs.-13.gs.). Vairums citu sēļu vēlā dzelzs laikmeta uzkalniņu konstatēti blakus iepriekšējos periodos izmantotiem uzkalniņiem (Priednieki, Rubiķi u.c.). Kapulaukam tuvākā dzīvesvieta — Piģēnu apmetne, kura ierīkota bronzas laikmetā, apdzīvota arī dzelzs laikmetā un viduslaikos. Apdzīvotības intensitāte apmetnē dažādos laika periodos nav detalizēti skaidrota.

Aplūkojamajā periodā uzkalniņi kā apbedīšanas tradīcija pastāvējusi arī pie citām maztautām (latgaļiem, lībiešiem) un tiek interpretēta dažādi. Pieņēmumu par kolektīviem uzkalniņiem kā radniecīga kolektīva — ģimenes apbedīšanas vietu neapstiprina apbedīto indivīdu demogrāfiskie rādītāji, lai gan atsevišķos gadījumos tie varētu būt radniecīgi pa tēva līniju (Gerhards 2005).

Lejasdopeļu kapulauka arheoloģiskā materiāla interpretācijā būtisks arheoloģisko liecību un artefaktu sociālais konteksts. Iespējams, jaunas interpretācijas iespējas pavērtu radiokarbons datējumi, DNS u. c. analīzes.

DZIMTE UN DZIMUMS

VIDĒJĀ UN VĒLĀ DZELZS LAIKMETA BĒRNU APBEDĪJUMU ANALĪZE

Cilvēks nav tikai bioloģiska būtne, tā ķermenis, identitāte un uzvedība lielā mērā ietekmējas no dažādiem sociāliem un kulturāliem procesiem, kas valda sabiedrībā un ģimenē. Arī analizējot apbedījumus, būtu jāpievērš uzmanība gan indivīda bioloģiskajam dzimumam, ko var noteikt pēc kaulu materiāla, gan arī tā dzimtei jeb “sociālajam dzimumam”, kas sevī ietver to, kā persona sevi uztver, izskatās un ko dara, un kas arheoloģijā ir konstatējams apbedījuma inventārā, kapa orientācijā un citos apbedījuma aspektos. Kā rāda etnogrāfiskie un vēsturiskie avoti abi šie jēdzieni — dzimums un dzimte — ne vienmēr var nozīmēt vienu un to pašu. Diemžēl nepieaugušiem indivīdiem bioloģisko dzimumu pēc kaulu materiāla nav iespējams noteikt, tāpēc analizējot tādus apbedījumus korektāk būtu runāt par mirušā dzimti.

Dzimte ir tas, kā mēs sevi izpaužam ār pasaulei, tāpēc dzimtes apzināšanās ir neatņemama bērnu socializēšanās, iekļaušanās sabiedrībā un pieaugšanas sastāvdaļa. Izanalizējot divus vidējā un vēlā dzelzs laikmeta kapulaukus — Aizkraukles Lejasbitēnu 7.–10. gadsimta latgaļu un sēļu kapulauku un Bauskas Čunkānu-Dreņģeru 8.–11. gadsimta zemgaļu kapulauku, tika konstatētas divas dažādas pieejas dzimtes reprezentācijai nepieaugušu indivīdu apbedījumos. Lejasbitēnu kapulaukā dzimti raksturojoši priekšmeti (sieviešu dzimtes — īleni, sirpjī, aprobe uz katras rokas, kaklarotas; vīriešu dzimtes — cirvjī, šķēpi, vienasmens zobeni) nostabilizējas 8–10 gadus vecu bērnu apbedījumos, līdz tam vecumam bērni apbedīti ar dzimti neitrālām senlietām. Čunkānu -Dreņģeru kapulaukā šāda tipa priekšmeti (sievietēm – īlens, sirpis, rauknis; vīriešiem – kaujas naži, šķēpi, cirvjī, josta) ir konstatējami visās vecuma grupās, sākot ar 1–2 gadu vecumu.

Nepieaugušu indivīdu apbedījumu analīze liecina, ka Lejasbitēnu kapulaukā apbedītie mazie bērni uztverti kā viena grupa — bērni, neizdalot to dzimti/dzimumu. Līdzīgu secinājumu savos pētījumos par Lietuvas dzelzs laikmeta sociālo struktūru ir konstatējis arī Laurinas Kurila (Laurynas Kurila), rakstot, ka dzelzs laikmetā mazi bērni uztverti kā t.s. “trešā dzimte”, kas tuvāka sieviešu dzimtei. Lejasbitēnu kapulaukā bija iespējams konstatēt vecuma posmu (8–10 gadi), kad nepieaugušo indivīdu apbedījuma inventārs kļūst līdzvērtīgs pieaugušajiem indivīdiem, kas, šķiet, varētu liecināt arī par to statusa pārmaiņām sabiedrībā. Šādu “pāriešanu pieaugušo kārtā” nebija iespējams konstatēt Čunkānu-Dreņģeru kapulaukā, jo tur nepieaugušie indivīdi apbedīti ar savas dzimtes raksturojošiem priekšmetiem jau kopš agras bērnības, skaidri norādot to lomu sabiedrībā un pienākumus, kas būs jāveic nākotnē. Citu valstu pieredze ar DNS pētījumiem kapulaukos liecina, ka nepieaugušo indivīdu bioloģiskais dzimums var nesakrist ar dzimti — veidu kā tie ir apbedīti. Iespējams arī Latvijas arheoloģiskais materiāls, izmantojot mūsdienu tehnoloģijas un iespējas, varētu sniegt negaidītus rezultātus.

RĪGĀ ATRASTIE 13. GS. SVĒTCEĻOTĀJU KRUSTIŅI NO SVĒTĀS ZEMES SENĀKIE NAFTAS PRODUKTU IZSTRĀDĀJUMI LATVIJAS TERITORIJĀ?

Pēdējā laikā Latvijas arheoloģiskajā literatūrā sāk parādīties publikācijas, kuras ir veltītas svētceļošanai viduslaikos. Nesen izdevumā Senā Rīga publicēju rakstu par diviem perlamutra krustiņiem no Rīgas Alberta laukuma un Turaidas pils, kuri ir svētceļotāju suvenīri no Svētās zemes. Savukārt, gatavojoties referātam, krustiņiem tika veikta gan perlamutra vizuālā novertēšana (Latvijas Dabas muzeja malakologs E. Dreijers), gan rentgenfluorescences spektrometriskā analīze (Latvijas probes biroja ķīmiķis P. Brangulis). Mangāna trūkums paraugos norādīja, ka abu izstrādājumu perlamutrs nāk no jūras. Visdrīzāk tie izgatavoti no Vidusjūras reģiona austerēm (*Ostrea*), kas apstiprināja iepriekš izteikto šo priekšmetu kultūrvēsturisko novērtējumu.

Strādājot ar perlamutra krustiņiem, uzmanību piesaistījuši divi Rīgā, turpat Alberta laukumā atrastie akmens krustiņi. Šo ap 20 mm garu un 13,5–15,5 mm platu krustiņu biezums ir 6–7 mm un tie ir izgatavoti no pelēka materiāla ar gaišiem, ieapaļiem ielāsojumiem. Līdzīgi krustiņi ir pazīstami Senkrievijas materiālā. Pastāv uzskats, ka tie ir izgatavoti no Ovručas pirofilītā slānekļa. Tomēr Rīgas krustiņu materiālu Latvijas Universitātes ģeogrāfijas un zemes zinātņu fakultātes speciālisti (A.Zabiele, G.Stinkulis) noteica kā asfaltu, kura sastāvā ietilpst mīksts bitumnozais materiāls un kvarca graudi.

Gatavojoties šim referātam, Latvijas probes birojā tika veikta t.s. Ramana spektroskopija, kuras gaitā krustiņu sastāvā esošo graudveida ielāsojumos konstatēts alumīnijs un silīcijs oksīds. Savukārt savienojotās tumšās vielas sastāvā konstatēts liels oglekļa daudzums, kas droši norāda uz tās organisko raksturu un neļauj krustiņos redzēt monolītu iezī, kāds ir pirofilīts. Tāpēc veiktā analīze apstiprina secinājumu, ka krustiņi ir izgatavoti no asfalta.

Asfalts ir naftas produkts, kas sastāv no saistošā bituma un cietām minerālām vielām – grants vai smilts. Cilvēks pazina asfaltu kopš seniem laikiem. Asīrieši, fenīcieši un ēģiptieši plaši izmantoja asfalta hidroizolācijas īpašības gan celtniecībā, gan kuģu būvē. Savukārt pati pazīstamākā asfalta un bituma atradne bija Nāves jūra, kuru tā arī sauca — Asfalta jūra.

Antīkie un viduslaiku autori min, ka Asfalta jūras piekrastes iedzīvotāji vāca tur vielu, kuru sauc par jūdu bitumu un ar lielo peļņu pārdeva to ēģiptiešiem (izmantots mūmifikācijā). „Jūdu bituma” medicīniskās īpašības savā traktātā aprakstīja viduslaikos plaši pazīstamais arābu zinātnieks Avicenna.

No tādām zemēm atvesto ogļūdeņražu materiālu arheoloģiski atradumi ir ārkārtīgi reti. Autoram zināmi bituma gabaliņu analīžu rezultāti no pazīstamā 7. gs. karaļu uzkalniņu kapulauka ar apbedījumu laivā Sutton Hoo (Anglijā), kuri pierādīja paraugu piederību Nāves jūras bitumu saimei.

Pateicoties darbam ar Rīgas krustiņiem, radusies perspektīva akmens krustiņu grupā izdalīt vēl vienu veidu – asfalta krustiņi, kuri saistīti ar tālo svētceļošanu uz Svēto zemi. Lai apstiprinātu vai apgāztu šo pieņēmumu, vēl gan jāizdala asfalta izstrādājumus Senkrievijas akmens krustiņu vidū, gan jāturpina krustiņu ogļūdeņražu pētniecību.

SV. JURA KULTA ATSPULGI 14.–15. GS. IEROČU APBEDĪJUMOS LIVONIJĀ

Livonijas vietējo iedzīvotāju funerālajai tradīcijai bija raksturīgi aprīkot apbedījumu ar priekšmetisku inventāru, tai skaitā arī šķēpiem un piešiem. Kristīgajā semantikā un ikonogrāfijā šie priekšmeti ir raksturīgākie Sv. Jura atribūti. Viņa kults īpaši populārs kļuva bruņniecības ideoloģijas uzplaukuma laikā, 14.–15. gs. Svarīgi izpētīt, cik lielā mēra šķēpu un piešu vienlaicīga esamība apbedījuma inventārā saistāma ar vēlmi manifestēt mirušā sociālo stāvokli, piederību kavalērijai vai personu kā Sv. Jura kulta adeptu.

Pētījuma mērķis ir aplūkot ieroču apbedījumus kā daļu no 14.–15. gs. Livonijas vietējo iedzīvotāju garīgo un sociālo priekšstatu kopuma. Pētījuma objekts ir apstākļi, motīvi, vēsturiskais, sociālais un garīgais konteksts, kas noteicis šķēpu un piešu līdzdošanu 14.–15. gs. apbedījumu inventāros. Pētījumā izmantoti arheoloģiski izpētītie 13 apbedījumi, kuru inventārs saturējis šķēpu un vienu vai divus piešus. Mērķa sasniegšanai izmantota klasifikācija, stratigrāfiskā datēšana un korelācija. Starpdisciplinārai metodoloģijai pieder diferencētās katalogizēšanas metode. Strādājot ar attēlojošajiem avotiem, izmantota ikonogrāfiskās analīzes metode. Salīdzinot arheoloģiskos un ikonogrāfiskos avotus, izmantota trīs avotu grupu konfrontācija.

Austrumbaltijas reģionam raksturīga ļoti sena funerāla tradīcija, kas paredzēja mirušā identitātes no-lasīšanu bērū mirklī pēc apbedījuma inventāra. Šķēpa un piešu līdzdošana apbedījumos fiksēta jau aizvēsturē, tomēr 14.–15. gs. Livonijas teritorijā tā ieguva jaunu kontekstu. Šajā periodā apbedījuma inventārs nevar tikt interpretēts pēc tāpatības principa, pārnesot dažādu kapa inventāra priekšmetu nozīmi no dzīvo uz mirušo pasauli un pieņemot to kā reflektējošu šīs zemes sociālajai dzīvei. Kapa piedevas savā būtībā ir rituālas izcelsmes, to līdzdošanas mērķis bērū rīkotājiem bija apgādāt mirušo ar tādiem piederumiem, kuru semantiskā nozīme pēc iespējas nepārprotami atspoguļotu viņa dzīves laikā iegūto vai vēlamo identitāti.

Eiropā kopš 14. gs. ar militarismu saistītu personu kapu plāksnēs palielinājās piešu attēlojumu gadījumu skaits. Šis laiks sakrīt ar Sv. Jura kulta apogeju sabiedrībā, īpaši tās bruņotajā daļā. Līdzšinējā Livonijas teritorijas viduslaiku dzīves un apbedījumu vietu arheoloģiskā izpēte pierādījusi, ka tuvcīņas ieroču ziņā lauku jeb vietējo iedzīvotāju sabiedrība bijusi gandrīz tikpat militarizēta, kā piļu vai pilsētu iemītnieki. Ar tuvcīņas ieročiem bruņotie karavīri sastādīja viduslaiku karaspēka pamatmasu, kas bija neatņemama komponente jebkuras Livonijas varas rīkotajos karagājienos. Tāpēc ir pamats uzskatīt, ka arī Livonijas apbedījumos, modulējot mirušā identitāti ar artefaktu starpniecību, šķēpi un pieši manifestējuši Sv. Jura kultu. To uzturēja Baznīca ikdienas, bet īpaši 23. aprīļa dievkalpojumā, kā arī svēto attēlojot gleznās, koka un dažādu metālu skulptūrās. Savukārt Sv. Jura kulta adepti cerēja iegūt patrona labvēlību, kā arī viņa aizsardzību militārajās akcijās.

MIRIS PIRMS NĀVES: IESKATS SPITĀLĪBAS VĒSTURĒ LATVIJĀ

Spitālība jeb lepra ir viena no senākajām zināmajām slimībām, kas gadu tūkstošiem cilvēkiem iedvesusi šausmas, radījusi bezspēcību un izmisumu. Lai gan pēdējos simts gados lepras izpētē un ārstēšanā ir gūti zināmi panākumi, pasaulē tā arvien vēl izplatīta. Pēc Pasaules Veselības organizācijas datiem ik gadus ar lepru no jauna inficējas vairāki simti tūkstoši cilvēku. Neskatoties uz to, ka mūsdienu Eiropā spitālība gandrīz izzudusi, tās vēstures pētīšanai ir ne tikai teorētiska, bet arī praktiska nozīme, jo, izzinot slimības rašanās un norises likumsakarības, iespējams, sekmīgāk cīnīties ar to, izvairoties no pagātnē pieļautajām kļūdām. Šī pētījuma mērķis ir, balstoties uz rakstītajiem vēstures avotiem, pētījumiem medicīnas vēsturē, arheoloģiskajiem un paleopatalogiskajiem datiem, sniegt ieskatu lepras vēsturē Latvijā.

Pētniekiem interese par spitālības izplatību senatnē Latvijas teritorijā radās 19. gs. otrajā pusē, kad saslimstība ar lepru Baltijas reģionā bija sasniegusi ievērojamus apjomus. Historiogrāfijā pastāv viedoklis, ka pirmoreiz spitālība Latvijas teritorijā parādījusies 12. un 13. gs. mijā, ko no Vācijas sev līdzī "atnesuši" kristietības misionāri, bruņinieki krustneši un tirgotāji. Izvērtējot rakstītos avotus un arheoloģiskajos izrakumos iegūto antropoloģisko materiālu, apstiprinājums tam nav rodams.

Viduslaikos spitālība bija metafora nāvei, jo jau kopš senatnes kristīgajā pasaulē saslimstība ar lepru uzskatīta par vislielāko nešķīstību, kuras sekas bija slimnieku izstumšana no sabiedrības. Pret viņiem tika veiktas reliģiskas, sociālas un juridiskas sankcijas un turpmāko dzīvi viņi pavadīja izolācijā leprozorijā. Par pārpratumu jāuzskata literatūrā paustais viedoklis, ka Livonijā 13. gadsimtā bija 100 (!) leprozoriju. Rakstīto avotu ziņas par spitālības izplatību viduslaiku Rīgā ir pārāk fragmentāras un nav drošu ziņu ne par leprozoriju, ne arī par lepras slimnieku skaitu.

Līdz šim lepra nebija konstatēta arheoloģisko izrakumu materiālā. Tas saistāms ar apstākli, ka spitālības pazīmes skeleta kaulos galvenokārt novērojamas tikai roku un kāju pirkstu kaulos, kas parasti ir slikti saglabājušies vai arī nav savākti izrakumu laikā. Savukārt galvaskausā šīs pazīmes ir līdzīgas citām infekcijas (tuberkuloze, sifiliss) slimībām. Pagaidām vienīgais lepras arheoloģiskais gadījums konstatēts Rīgas Sv. Ģertrūdes kapsētas materiālā. Vienam no apbedījumiem (30 – 35 gadus vecs vīrietis), kas hronoloģiski attiecas uz 17. gs. sākumu, skeleta kaulos morfoloģiski atrastas lepras pazīmes. Šo gadījumu nepieciešams apstiprināt ar molekulārās bioloģijas metodēm, nosakot lepras izraisītāja *Mycobacterium leprae* klātbūtni un ģenētisko profilu. Tas īpaši svarīgi, lai skaidrotu lepras izcelsmi ne tikai Latvijas teritorijā, bet arī plašākā kontekstā, jo līdz šim tika uzskatīts, ka Baltijā lepra 16. – 17. gs. nebija.

Turpmākie pētījumiem vajadzētu būt starpdisciplināriem, lai apstiprinātu un/vai gūtu jaunus datus par infekcijas slimībām Latvijas vēsturē.

AUSTRUMLATVIJAS IEDZĪVOTĀJU MORFOLOĢISKĀS IZMAIŅAS 7.–18. GADSIMTĀ

Pētījumā izvērtētas Austrumlatvijas iedzīvotāju morfoloģiskās izmaiņas otrajā gadu tūkstoši.

Latvijas pašreizējo teritoriju 7.–12. gs. apdzīvo latgaļu, lībiešu, zemgaļu, kuršu un sēļu maztautas, kurām bija raksturīgas savas sejas pantu un galvaskausu morfoloģiskās iezīmes. Vidzemes un Latgales teritoriju apdzīvojošajiem 7.–12. gs. latgaļiem bija raksturīgi masīvi, gari, plati un augsti, iegarenas formas galvaskausi ar platu, augstu, labi profilētu seju un augstu, platu degunu un augstām acu orbītām. Pētījumā tika apkopoti galvenie vīriešu galvaskausu un sejas izmēri no septiņiem šī perioda latgaļu kapulaukiem (Lejasbitēni, Kristapiņi, Nukšas, Ideņi, Kauguri Beites, Kalnapaukši, Odukalns) un salīdzināti ar septiņu Vidzemes un Latgales 14.–18. gs. apdzīvoto vietu iedzīvotāju morfoloģiskajiem rādītājiem no Augustinišķiem, Slutišķiem, Mārtiņsalas, Dūdiņām, Cesvaines, Purgaiļiem un Pāvulkalna.

Austrumlatvijas 14.–18. gs. vīriešiem, salīdzinot ar dzelzs laikmeta iedzīvotājiem vērojamas zināmas morfoloģiskas izmaiņas — galvaskausa garuma un augstuma samazināšanās vidēji par 5–6 mm, platuma palielināšanās par 3 mm un galvaskausa formas noapaļošanās. Vērojama sejas platuma un augstuma samazināšanās par 3 mm, kā arī neliela sejas profilējuma samazināšanās. Deguna platums un augstums vidēji samazinās par 1,5–2 mm. Acu orbītu augstums palielinās par 0.5 mm.

Līdzīgas galvaskausu un sejas pantu gracilizācijas iezīmes konstatējis arī lietuviešu antropologs, profesors G.Česnis, izvērtējot vīriešu galvaskausu izmēru izmaiņas Lietuvā, Aukštaitijā, 5.–18. gs. (Česnys, 1990)

Arī Igaņu zinātniece L. Heapost savā pētījumā par Dienvidigaunijas Siksalu (Siksali) 12.–15. gs. iedzīvotājiem konstatē, ka 14.–15. gs. vīriešiem, salīdzinot ar 12.–13. gs. pārstāvjiem, galvaskausa garums un augstums samazinās par 7 mm. To forma kļūst noapaļotāka. Sejas augstums un platums samazinās par 2 mm. (Heapost, 2006).

Iedzīvotāju galvaskausu un sejas pantu gracilizācijas process, kas otrajā gadu tūkstoši vērojamas gan Baltijā, gan Eiropā kopumā, skaidrojams ar iedzīvotāju metisācijas procesiem, sociālekonomiskajiem un ekoloģiskajiem faktoriem.

APZINĀTĀS IZŠUVUMU VĒSTURES LIECĪBAS LATVIJĀ 19.–20. GADSIMTĀ

Tāpat kā citviet pasaulē, arī Latvijas teritorijā rokdarbi ir sens tautas māksliniecišķās izpausmes veids. Ar terminu „rokdarbi” pieņemts apzīmēt t.s. “sieviešu rokdarbus”, kuru klāstā ietilpst arī izšuvumi.

Mūsdienās pasaulē liela uzmanība ir pievērsta izšuvumu vēstures pētniecībai. Pētnieki analizē kā privātās (Greenoff. 2005), tā muzeju kolekcijas (Browne., Wearden 2003; Ryan., Bragdon 1992; u.c.). Pētījumu ģeogrāfija ir visas Pasaules aptveroša.

Līdz šim Latvijā vairāk pētīta aušanas (Alsupe 1982, 1994, 2008) un adījumu (Slava 1990; Jansone 2008, 2011, 2014) vēsture, bet izšuvumu vēstures atsevišķi aspekti skatīti tikai rotāto telpu tekstiliju vai tradicionālā tautas tērpa kontekstā (Jansone 1999, 2004, 2012, 2014, 2016; Grasmann 2000).

Aizsākot darbu pie Latvijas izšuvumu vēstures pētniecības, autore par savu uzdevumu izvirzīja apzināt tādas pirmavotu grupas, kā iespieddarbus — ornamentu albumus, izšūtos rakstu paraugus, t.s., rakstraudžus un gatavos priekšmetus/rakstraudžus (apģērba daļas, telpu un gultu tekstilijas, kas kalpoja ģimenes un kalendāro godu/tradīciju nodrošināšanai), kurus salīdzinot ar citzemju pētījumiem, mēģināja noteikt to izcelsmes laiku un vietu, izplatības ģeogrāfiju un iespēju robežās ieskicēja to ietekmi uz zemnieku vidē tapušajiem tekstiliju rotājumiem, kas vairāku paaudžu laikā kļuva par tradicionāliem un veido mūsu lietišķās mākslas pamatu (tradīciju). Pētījuma hronoloģiskie ietvari 19. gs. vidus — 20. gs. 1. puse, ir saglabāto materiālu nosacīti. Kultūras ietekmju konstatēšanai un datēšanai Latvijas teritorijā, autore izmantoja Eiropas (Jones, 1969; Noble, 2004), Skandināvijas (Nylén, 1977; Bartholm, 1988, Fišer, 1962), norvēģu (Stanton, 2016), slovāku (Danglová, 2009), vācu (Epstein, 1568; Bloecher, 2014); krievu (Stasov, 1976; Linenthal, 1998), u.c. zemju pētījumus.

Rokdarbu iespieddarbi - ornamentu albumi ZA Eiropā 16. un 17. gs. ienāca no Itālijas, pēc tam no Vācijas (Danglová, 2009, 25). Tie uzrāda sava laika raksturīgākās izšuvumu tehnikas (izvilkuma, grieztie darbi, reticellas, ar adatiņu sūtās vai tamborētās mežģīnes) un kompozīcijas. 18. gs. beigās un 19. gs. izšuvumu albumi tiek izdoti īpaši tekstilmākslas apguves pedagogiskiem nolūkiem (Nylén. 1977. 214). Sākot ar 19. gs. pēdējo ceturksni, Latvijas teritorijā bija pazīstami vairāki specializētie, Eiropā sagatavotie un publicētie rokdarbu izdevumi, bet ar 19.gs. beigām arī Latvijā tiek izdotas vairākas grāmatas — albumi (Goerke, 1877), kuros publicēts palīgmateriāls izšuvējām.

Pasaulē augstu tiek vērtēta izšuvēju rokdarbu prasmju sistematizēšana izšūtos rakstu paraugos — rakstraudžos, kas sniedz zināmu vēsturisku ieskatu izšūšanas mākslas attīstībā kopumā un vienlaikus ir praktisks dažādu dūrienu paraugs/apkopojuums” (Browne., Wearden, 2003). Izšūšanas apmācības pieredze, šujot rakstraudžus, ir starptautiska un vispārpieņemta izšūšanas apgūšanas metodika, kura bija līdzīga daudzās pasaules zemēs. Pastāv uzskats, ka izšūtie rakstraudži Eiropā radušies 16. gadsimtā vienlaicīgi ar ornamentu albumiem. Latvijas teritorijā izšuvējas gāja laikam līdzī un izšūva gan dažādas formas (lentveida un kvadrātveida) un tehniku (balto darbu un krāsaino darbu) rakstraudžus, caur kuriem izšuvējas apguva izšūšanas tehniku: materiāla mācību (pamatauduma un izšujamo diegu izvēle), izšuvuma dūrienus un rotājuma kompozīciju, kas laika gaitā bagātināja arī vienkāršās tautas materiālo un garīgo pasauli.

KRĀSAS TRADICIONĀLAJĀ APĢĒRBĀ PĒTĪJUMU REZULTĀTI UN IECERES

Krāsa ir būtisks apģērba vizuālais rādītājs, kā arī spēcīgs simbols, kurā atspoguļojas lokālā gaume, pieejamās krāsvielas, kultūras ietekmes un mītiskie priekšstati. 2016. gadā šo tēzu autore aizstāvēja promocijas darbu „Krāsas un to nozīme baltu 3.–13. gadsimta apģērbā mūsdienu Latvijas teritorijā”. Tas ir Latvijā pirmais pētījums, kurā starpdisciplinārā formātā, savienojot arheoloģijas, etnoloģijas un folkloristikas datus un pētniecības metodes, izzināts, kādas krāsas konstatējamas baltu 3.–13. gadsimta apģērbā, kā tās varēja tikt iegūtas un kāda varēja būt šo krāsu mītiskā nozīme to lietošanas laikā.

Pētījuma arheoloģijas daļā atspoguļoti arheoloģiskajā materiālā saglabājušos baltu 3.–13. gadsimta apģērba tekstilijās sastopamo krāsu izpētes rezultāti, kuri veikti ar optiskās mikroskopijas metodi. Optiskās mikroskopijas analīzes rezultāti baltu 3.–13. gadsimta vilnas apģērba tekstilijās uzrāda tumši zilu, brūnu, sarkanu un dzeltenu krāsu.

Pētījuma etnogrāfijas daļā analizētas liecības par tekstiliju krāsu ieguvē lietotajām tehnoloģijām un nepieciešamajām prasmēm. Izpētot etnogrāfiskās liecības par krāsaugiem un dzijas krāsošanu ar dabas krāsvielām, iespējams konstatēt, kādas varēja būt krāsošanas metodes un kādi augi varēja tikt izmantoti baltu 3.–13. gadsimta apģērba tekstilijās sastopamo krāsu iegūšanai, kā arī gūt priekšstatu par to, kādas dabā izskatījās ar augiem krāsotas dzijas. Kā galvenos iespējamus krāsaugus, kuri izmantoti 3.–13. gadsimta vilnas apģērba krāsošanā, iespējams identificēt krāsu mēli, raudenes jeb sarkanes, madaru saknes, vāļīšu staipekni jeb dzeltes un ozola un melnalkšņa mizas.

Latviešu folkloras teksti savietojumā ar arheoloģiskā un etnogrāfiskā materiāla sniegtajām ziņām, atklāj krāsu mītisko nozīmi. Sarkanā krāsa simbolizē asinis, dzīvības spēku un aizsardzību, gatavību doties karā (vīrietim) vai gatavību precēties (sievietei). Sarkanās krāsas lietojums apģērba rotājumos saistāms ar labvēlības, auglības vai dziedniecisku īpašību veicināšanu. Dzeltenās krāsas nozīme saistāma ar jaunu meitu simboliku, ražas pilnbriedu, dzīvības spēka zudumu un, iespējams, debesu dievībām. Brūnās krāsas nozīme atklāj aizsardzības simbolismu, īpaši militārā kontekstā, kā arī ārstējošu vai veselību veicinošu spēku. Zilās krāsas nozīme senajā apģērbā saistās ar simbolisku uzkāpšanu debesīs, un zilās krāsas apģērbs norāda uz tā valkātāja saistību ar debesīm.

Pētījumi turpināti, izpētot pelēkās krāsas sastopamību tradicionālajā apģērbā un tās mītisko nozīmi, secinot, ka liecības par pelēkās krāsas lietojumu arheoloģiskajā materiālā nav saglabājušās, iespējams, tā lietota ikdienas apģērbā. Pirmajos aprakstos par latviešu apģērbu 16. un 17. gadsimtā pieminēta latviešu apģērba pelēkā krāsa svārkos un mēteļos. Pelēkās krāsas mītiskā nozīme liecina par krāsas saistību ar jauniem puīšiem precību gados un preciniekiem, kurus simbolizē pelēks vanags un retāk arī pelēks vilks.

Izpētīta arī zaļās krāsas mītiskā nozīme, atsedzot šīs krāsas saistību ar mūžīgo dzīvību, dzīvības ciklisko atjaunošanos, dzīvības spēku un vīrišķo spēku. Pētījumi turpinās un šobrīd ietver avotu izpēti par zaļās krāsas lietojumu vilnas apģērbā un tā rotājumos.

KRĀSAUGU LIETOJUMA TRADĪCIJAS IZPĒTES IESPĒJAS UN NOZĪME

Cilvēka veidotajā dzīves vidē vienmēr klātesoša ir bijusi krāsainība kā kultūras fenomens. Dažādos vēstures periodos atsevišķu krāsu lietojums un kultūrvēsturiskā nozīme ir bijusi atšķirīga, atšķirušies ir paņēmieni un izejmateriāli, kas izmantoti krāsu ieguvei.

Par krāsotu tekstiliju lietojumu apgērbā ziņas sniedz jau arheoloģiskais materiāls un Latvijas teritorijā tas attiecas uz 3.–4. gs. Līdz pat 1850.–1860. gadiem, kad tika sintezētas pirmās mākslīgās tekstilkrāsas (anilīns), tekstilšķiedru krāsošanai lietoja dabas krāsvielas. Kļūstot par alternatīvu krāsošanas līdzekli, krāsaugu lietojums turpina pastāvēt līdz pat mūsdienām, t.i., 160 gadus pēc sintētisko krāsvielu atklāšanas.

Krāsaugu lietojuma tradīcijas izpēte ietver gan izmantoto resursu (augu valsts), gan konkrēto tehnoloģiju (krāsošanas paņēmieni), gan krāsošanas galarezultāta lietojuma izpēti.

Krāsaugu lietojuma tradīcijas izpēte sniedz ziņas:

- 1) par cilvēku ikdienas dzīves vēsturi, par dzīves veidu, sava apģērba un interjera priekšmetu izveidi;
- 2) par lietotajām tehnoloģijām, to modernizācijas pakāpi, aizguvumiem u.tml.;
- 3) par apkārtējā vidē balstīto zināšanu kopumu, dabas pazīšanu un tās resursu izmantojumu;
- 4) par tradicionālajām prasmēm, kas pārmantotas no paaudzes paaudzē.

Lai noteiktu šobrīd Latvijas sabiedrībā pastāvošo zināšanu līmeni par šo jomu, ir uzsākts atsevišķs pētījums, kas iekļaujas kopējā LU LVI pētnieciskā projektā “Latvijas teritorija kā dažādu kultūrtelpu, reliģiju, politisko, sociālo un ekonomisko interešu saskarsmes zona no aizvēstures līdz mūsdienām” kā apakštēma: “Tradicionālo prasmju un zināšanu vieta globālās informācijas kultūrtelpā mūsdienu Latvijā”. Tajā tiek izziņāts, kā mūsdienu sabiedrībā, pastāvot globālai informācijas aprites telpai, savu aktualitāti turpina saglabāt kultūras identitāti akcentējošie procesi.

Krāsaugu lietojuma izpētē izmantojami dažādi ziņu avoti:

- 1) Rakstītie avoti:
 - a. npublicētie - etnogrāfisko ekspedīciju vākumi un mūsdienās veiktās anketēšanas dati;
 - b. publicētie rakstītie avoti;
- 2) Lietiskie avoti — dažādu vēsturisko periodu tekstilijas;
- 3) Eksperimentu rezultāti.

Izmantotie avoti noteikuši atbilstošas pētnieciskās metodes: humanitārajām un sociālajām zinātnēm raksturīgās avotu analīzes, avotu kritikas, informācijas atlases un apstrādes metodes. Kā arī: eksperimentālās etnogrāfijas metode un dabaszinātnēm raksturīgās laboratorisko pētījumu metodes.

Secinājumi:

- 1) Līdztekus mūsdienu sabiedrībā notiekošo procesu izpētei, krāsaugu lietojuma tehnoloģiju izpēte ļauj iegūt informāciju, kas izmantojama muzejos uzkrātā tekstilmateriāla izpētē.
- 2) Ar eksperimentālās pētniecības metodēm rekonstrējot precīzu seno krāsošanas procesu, iespējams noteikt tā sarežģītības pakāpi, kas varēja ietekmēt konkrētās krāsas lietojuma prestižu, praktisko un simbolisko vērtību.
- 3) Veiktās pigmentu analīzes ļautu pārskatīt līdzšinējos pieņēmumus par izmantoto dabisko krāsvielu klāstu un dažkārt varētu precizēt priekšmetu datējumu, kuru pieņemts attiecināt uz 19. gadsimta otro pusi.
- 4) Starpdisciplinārie pētījumi ļautu precizēt līdzšinējos pieņēmumus par augu krāsvielu radīto toņu gammu tradicionālajā apģērbā, par Latvijas lauku iedzīvotāju atvērtību jaunas informācijas aprītei.

Latvijas
Universitātes
zinātniskā
konference